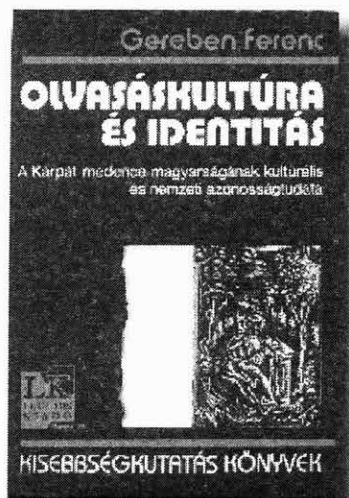

Olvasáskultúra és identitás

GEREBEN Ferenc
Olvasáskultúra és identitás :
a Kárpát-medence
magyarságának kulturális és
nemzeti azonosságátudata /
Gereben Ferenc. – Budapest :
Lucidus Kiadó, 2005. – 215 p.
– (Kisebbségkutatás könyvek;
ISSN 1566 3144)
ISBN 963 9466 27 5

A tárgykörben több mint egy évtizede jelennek meg tanulmánykötetek, önálló művek, tanulmányok, kutatási jelentések, többnyire az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központban (napjainkban Könyvtári Intézet) kialakult olvasáskutatói műhely egykori és mai munkatársaitól. Közülük is legtöbbit publikált Gereben Ferenc (előző kötete: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Bp. 1999.), aki a korábbi szociológiai vizsgálatokat követően egy újabb, ám azokhoz szorosan kapcsolódó, nagyobb és meghatározottabb mintasokaság alapján, valamint egyes kérdésekben differenciáltabb vizsgálati eszközökkel készült felmérésorozat eredményeit összegezi művében. A nagyszabású kérdőíves vizsgálat Erdély (1998), Kárpátalja (1999), Felvidék (1999), Vajdaság (2000) és Magyarország (2000) felnőtt (18 éven felüli) magyar lakosságára terjedt ki. (A kérdezőbiztosok 244 településen összesen 3839 kérdőívet töltöttek ki.)

A szerző a korábbi kutatások legfontosabb eredményeinek ismertetését, valamint néhány módszertani megjegyzést követően hét fő fejezetben összegezi a vizsgálat tanulságait. Az elsőben (noha vizsgálódása fő céljának az olvasáskultúrát és az abban kifejeződő kulturális identitást tartja) a nemzeti azonosságtudatra való kérdéseket értékeli – s mint a későbbiekben is minden alkalommal – táblázatokon, grafikonokon is bemutatja a különböző országokban kapott válaszok százalékos megoszlását. A *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdésre kapott válaszokból tanulságos válogatást is közöl, majd a válaszok legfontosabb jellemzői, valamint azok tartalomelemzése alapján kialakított különféle identitástípusok megoszlását mutatja be, végül a válaszadók körében az anyanyelv, az állampolgárság, s más tényezők fontosságáról nyert információkat szembesíti az előbbiekkal. Több lényeges megállapítása közül csak néhányat idézünk: a kisebbségben élők (leginkább Erdélyben) nagyobb aktivitással vállalták a nemzeti hovatartozást, a nemzeti identitást, mint a magyarországiak; az 1990-es évek elején készített vizsgálatokhoz képest csökkent a nemzettudat érzelmi telítettsége, növekedett a tudatossági, vállalási intenzitása, valamint kul-

turális (elsősorban anyanyelvi) kötődése. Mindezek változóan jelennek meg az egyes határon túli régiókban, befolyásolja az iskolai végzettség, a megkérdezett lakosság településtípusonkénti megoszlása stb. (Azt csupán érdekességként említjük meg, hogy a határon túli mintasokaság a magyarsághoz tartozás legfontosabb jellemzőjének a magyar nyelvet, legkevésbé fontosnak az állampolgárságot tartotta.) A következő – *Nyelvhasználat, nyelv-választás* című – fejezet, amely kiegészítve a korábbi vizsgálatokat, a határon túli magyarság hétköznapi nyelvhasználatára, a házastárs anyanyelvére, az iskolai tanyelvre és az „intim” nyelvhasználatra (a nekilódult fantáziát elosztalandó, ez arra vonatkozik, hogy a megkérdezettek anyanyelvükön szoktak-e álmodni, imádkozni stb.) vonatkozó adatokat értékeli, hasonlítja össze. Az anyanyelv használata – főleg a nyelvileg vegyes családokban – egyre inkább pluralizálódik, s bár a korábbi vizsgálatokhoz képest nőtt a végig anyanyelven tanuló diplomások száma, a szükségletekhez képest még jelentős az elmaradás. Mindennek természetesen számos összetevője, motívuma van, melyekre a szerző részletesen kitér, kifejtve, hogy az anyanyelv használata „*inkább csak a legszűkebb magánszférában, a legkevésbé modernizált társadalmi rétegekben és közegekben érzi otthonosan magát, az urbanizációs és civil modernizációs tendenciák térhódítása ismét a többségi nyelvnek látszanak kedvezni.*”

A következőkben a sajtó- és könyvolvasás jellemzőit mutatja be a szerző, ismét régebbi hazai adatokat is közölve. A sajtótermékek olvasótáborának aránya a határon túliak körében (minden sajtóműfajban) nagyobb, mint Magyarországon. Természetesen a sajtóolvasás is rétegspecifikus és összefügg a nyelvhasználat közegeinek egyes elemeivel, ám ezeket az érdekes és néhány esetben nem is evidensnek tűnő megállapításokat nincs terünk idézni. A lényeg, hogy a könyvolvasás gyakoriságát (nagyon ritkán, időnként, rendszeresen olvas)

mutató táblázatokból egyértelműen kiderül, hogy legmagasabb az olvasók aránya Erdélyben és Kárpátalján (kb. kétharmados), majd 60–60%-kal a Felvidék és a Vajdaság következik, míg a sorban az utolsó Magyarország 49%-kal (ez az adat – a 20 éven felüliek körében – 1985/86-ban 62% volt). A rendszeres könyvolvasók száma már nem mutat ilyen jelentős különbségeket: legnagyobb a számuk az erdélyi, felvidéki és magyarországi olvasók körében. Érdemes megemlítenünk azonban, hogy a megkérdezettek azon körében, akik olyan településeken élnek, ahol a magyarok részaránya 30% alatt van, valamivel nagyobb olvasási hajlandóság tapasztalható, miként azt a szerző a 90-es évek elején végzett felmérésből is megállapíthatta. Azaz, ezeken a településeken a magyarok „fokozott olvasói aktivitással válszólnak” a többségi nyelv, kultúra kihívásaira. Igaz, akár korábban, körükben is (és a diplomások körében is) a magyar nyelvű olvasmányok száma némileg kevesebb az átlagosnál. Miként Gereben Ferenc (ha nem is mondja ki örvendezve) írja: „*Ugyanazt állapíthatjuk meg, amit a 90-es évek elején tapasztaltunk: a szórványnépesség (tömbmagyar vidékekhez viszonyított) nagyobb olvasási gyakorisága nem okvetlenül jelent több magyar olvasmányt, de több magyart, mint nem magyar olvasmányt jelent.*” (Maglehet a jelenség feltételezett okait kereshettük volna az olvasmánybeszerzés forrásait elemző részben, hiszen köztudott, hogy a szórványtelepüléseken a legrosszabb a magyar nyelvű oktatás, könyvtári ellátás, a könyvvásárlási lehetőség, ám a szerző ennek elemzésére valószínűleg azért nem tért ki, mert ezt a kérdést Erdélyben nem tették fel, helyette egy kolozsvári felmérés adatait használta.)

Az olvasás minőségi-tartalmi kérdéseivel foglalkozik a kiadvány legterjedelmesebb fejezete, melyben a szerző hangsúlyozza, hogy „*a határon túli régiók egymás közötti, valamint a hazai és határon túli csoportok olvasási gyakorlata, viselkedése közötti különbségeket nem*

tekinti pusztán a kisebbségi és többségi helyzet különbözőségének”, hiszen közrejátszanak azok kialakulásában a regionális kulturális hagyományok, gazdasági-politikai viszonyok, a modernizációs folyamatok különbözőségei is. Az olvasás minőségét elsőként a legutóbbi olvasmányok szerzőinek felsorolásával vizsgálja: míg Magyarországon a nyugati bestseller szerzők (Danielle Steel, Robin Cook) a listavezetők, s többnyire hasonlóak tartoznak az élvonalba is, a határon túl még mindig Jókai vezet és jelentősebb szerepet kapnak a nemzeti klasszikusok, Erdélyben a kortárs írók is. A határon túli olvasói gyakorlatnak a hazainál hagyományörzőbb jellegére utal az is, hogy a 19. századi és a 20. század első felében írt olvasmányok aránya mindenütt jóval magasabb volt, mint Magyarországon. Ezzel függ össze az is, hogy a válaszadók első tíz legkedvesebb olvasmányát felsoroló jegyzékeken kitüntetettebb helyet foglalnak el a nemzeti klasszikusok (nota bene! közöttük költők is), ám a legemlékezetesebb olvasmányok között már nem látunk ilyen eltéréseket. A különböző kérdésekre adott válaszok alapján kialakított ízléskategóriák azt mutatják, hogy a „klasszikus” kategória tekintetében is a határon túliak vezetnek, azaz a tényeket összefoglalva: „a határon túli régiók felnőtt olvasóinak olvasáskultúrája értékorientáltabb és hagyományörzőbb, mint a magyarországi könyvolvasóké.”

A történelmi tudattal és jövőképpel összefüggő válaszok értékelését az identitástudatról és az olvasáskultúráról leírtak afféle kiegészítéseként tekinti a szerző. A megkérdezettek által kifejezetten nagyra becsült történelmi személyiségeket elemezve megállapítja, hogy a korábbi vizsgálatokhoz képest az ezredfordulón is „erős szálak kötötték össze a Kárpát-medence magyarságának történelmi tudatát.” Ez az összetartozás jellemző a válaszadók által nagyra értékelt történelmi események számbavételekor is. Ami az identitás időbeli dimenziójának másik pólusát illeti, markánsabb

eltérést elsősorban a hazai és a határon túli magyarság körében láthatunk: a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan Magyarországon ítélték meg legpesszimistábban a magyarság várható jövőképét, itt a nagyon borúlátók aránya többszöröse volt, mint bármelyik régióban.

A záró fejezetben az olvasáskultúra és az identitástudat jellemzőinek egybevetésére, kapcsolatuk vizsgálatára kerül sor, olykor bonyolult keresztábrázatok bemutatásával. A nemzeti jövőkép által preferált könyvolvasói szokások – nem említve a kivételeket – egyértelműen igazolják, hogy az alacsonyabb ízlésszinten olvasók inkább borúlátásra, a többet, jobbat olvasók inkább optimizmusra hajlanak. A különböző identitástípusok és olvasói szokások egybevetése pedig azt jelzi, hogy a cselekvően vállalt, feladatorientált identitású kategóriába tartozók az átlagnál több és értékesebb irodalmat olvasnak. A szerző, néhány korábbi kutatási jelentésben vizsgált jelenségre – nemzeti önkép, vallásosság – is utalva megállapítja: „A Kárpát-medence Magyarországon kívül élő magyarsága tehát olvasáskultúrájának tradicionális vonásaival identitásának megőrzését szolgálja; és az identitástudatnak markánsabb jellege pedig egyúttal tradicionális, értékelitettebb olvasási szokásait konzerválja.” Röviden szót ejt e helyzetkép romlásának esélyéről (a legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzőinek listáin láthattuk, hogyan jelennek meg ott a határon túl is a bestseller írók), ám bizakodik abban, hogy – különösen a beolvasztási vágy enyhülése és a többségi tolerancia növekedése esetén – ez nem fog bekövetkezni. Mindenesetre a romlási tendenciák is erősíthetik egymást, az értékek megőrzésére irányuló folyamatos erőfeszítések nélkül az identitástudat is meggyengülhet. Ezzel függ össze, hogy Gereben nemcsak elemzi a különböző tényeket, adatokat, hanem, pl. amikor a kisebbségi nyelvhasználatról ír, megfogalmazza a változtatás igényét, s azok körét, akik élni is tudnak ezzel a lehetőséggel: „... ez

a kérdés az aktuális magyar kisebbségpolitika, és ehhez kapcsolódóan a nemzet-, gazdaság- és kultúrpolitika egyik kulcskérdése.” Ezt mondhatjuk el az általa megfogalmazott jelenségek egészéről is, új opusának – többek között – ez az egyik legfontosabb üzenete.

Szólnunk kell arról – bár részletesen igyekeztünk ismertetni a művet – hogy így is csak a legáltalánosabb megállapításait idézhettük. A szerző 29(!) táblázatot mutat be s a korábbi publikációiból jól ismert módon az adatok feldolgozása során minuciózus gondossággal tér ki a felhasznált adatok vagy az azokból levonható következtetések esetleges ellentmondásaira, ha kell, leírja, hogy az adatok bizonytalansága miatt határozott kijelentéseket nem tud tenni, felhívja a figyelmet a vizsgálat esetenkénti fogyatékoságára, arra, hogy „óvatosan” kell megítélni bizonyos összefüggéseket. Tárnyilagos, tartózkodó hangvétele az olvasói érdeklődésről szóló fejezetben fellehető *Szükség van-e a klasszikusokra?* című szabályos kisesszéjében oldódik fel csupán. Esetleges prekonceptióit nem kívánja bizonyítani, nem merül el (alá) a táblázatokban közölt adatok sokaságának minden lehetséges összehasonlítási lehetőségében, elemzéseiben teret enged az olvasói véleményformálásnak. Ezért is érdemes e táblázatokon felkínált tényeken eltűnődni. (Pl. arról, hogy a legnépszerűbb legutóbbi olvasmányok között – kivéve a Vajdaságot – mindenütt elsőként szerepel a Biblia, ám az a legemlékezetesebb hét olvasmány között – igaz Erdélyről nincs adat – csak Kárpátalján szerepel, ott is az 5. helyen.) Eléggé nem hangsúlyozható érdeme a műnek, hogy az ezredfordulós vizsgálatokat szembesíti az azokat megelőzőekkel (szinte teljes áttekintést nyújtva a legfontosabbakról), a haziakat tekintve olykor az 1960-as évek reprezentatív felméréseit is feldolgozva. Ez, valamint a mű rendkívül gazdag jegyzetanyaga (amely nem pusztán a szakirodalmi hivatkozásokat említi meg, hanem bőségesen idéz azokból, vagy éppen részletesebben szól fogalmi, mód-

szertani kérdésekről) a kiadványt a kérdéskör összefoglaló, monografikus művévé avatja.

A függelékben gazdag irodalomjegyzék, a mintasokaság megoszlását bemutató táblázatok, térképek, a felhasznált kérdőívek találhatóak.

Végezetül meg kell említenünk, hogy az izléses, kedvcsináló borítóval közreadott, kiválóan tipografizált (nem csak a jegyzetek, hanem egyes szövegek közötti részletek is más-más betűtípussal lettek szedve) kötet tartalomjegyzékének első oldalán a lapszámokat tévesen tüntették fel, két alfejezet címe pedig ismétlődik. Csak sajnálni lehet – tekintettel arra, hogy a mű nem csak a határon inneni és túli magyarság érdeklődésére tarthat számot (sőt kellene, hogy számot tartson), a kötet végén hiányoznak az idegen nyelvű rezümék.

Arató Antal

